

NEVERČIAMĖI TEKSTAI VERTIME

LIGIJA KAMINSKIENĖ, NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ

Vilniaus universitetas

Filologijos fakultetas

Vertimo studijų katedra

ligija.kaminskiene@ff.vu.lt

nijole.maskaliuniene@ff.vu.lt

Straipsnyje pateikiama dviejų tipų neverčiamų tekstų analizė. Pirmiausia aptariami vertimo vienetai – įvairios apimties leksiniai vienetai, sudarantys nedalomą minties vienetą. Jie kilę iš tradicijos ir kultūros ir sudaro šnekos aktų pagrindą. Tekste vertimo vienetai dažnai įgyja oficialų – kanonizuotą, teisinį – statusą. Lygiagrečiai tekstai (viešieji išpėjamieji, nurodomieji, draudžiamieji ir kt. ženklai, plakatai ir pan.) – tai skirtingi tekstai, kylantys iš identiškos pragmatinės situacijos. Jie, skirtingai nei vertimo vienetai, pasižymi šiokiu tokiu variantiškumu, tačiau jų vartojimą kalboje lemia kalbos normos, tradicijos, sutartinės vartojimo formos, adresanto ir adresato santykiai.

Tam, kad suvoktume, kas yra vertimas, turime suprasti, kas yra vertimo vienetas – žodis, frazė, sakinys ar kai kas daugiau? Šis klausimas kamuoja vertėjų pasaulį dar nuo Septuagintos¹ laikų. Jo nesupratę ir neįsisąmoninę, negalėsime paaiškinti, kodėl Septuagintos vertimas – tik legenda, kodėl jis laikomas idealiu, t. y. nebeįvykdomu vertimu: kodėl tą patį tekstą septyniasdešimt vertėjų išvertė vienodai, tačiau tai įvyko tik vieną kartą istorijoje (tiesą pasakius, vėlesni tyrimai parodė, kad tie vertėjai vertė toli gražu nevienodai). Negalėsime suprasti, kodėl net pažodžiui versdami išverčiame skirtingai. O taip atsitinka dėl to, kad sąmoningai ar ne, tekstą suvokiame kaip komunikacijos aktą, kaip tam tikrą reiškinį, kurį lemia kontekstas. Tik komunikacijos akte žodžiai, žodžių junginiai, kolokacijos ar frazeologizmai (idiomos) įgyja reikšmę, kuri daro tekstą suvokiamą adresatui. Kadangi tekstus – ištartus ar užrašytus – suvokiame pagal savo patirtį, tai atsispindi ir vertime. Daktaro disertacijoje apibūdindama vertimo vienetą S. Volungevičienė (2013, 43) pažymi, kad „daugeliui autorių tai kalbos vienetas (...), kurio formalioji išraiška gali kisti priklausomai nuo konkrečios kalbinės situacijos, todėl vertėjui,

¹ Senasis Testamentas, vadinamoji Septuaginta. Vertimas taip pavadintas dėl to, kad, pasak legendos, septyniasdešimt dienų septyniasdešimt (lot. *septuaginta* – septyniasdešimt) vertėjų vertė nebendraudami vienas su kitu, bet Dievo įkvėpti visi išvertė vienodai. Vertimą atliko Aleksandrijoje Egipto diasporoje gyvenę helenizuoti žydai. Jį rėmė Egipto karalius Ptolemėjus Filadelfas (285–247 m. pr. Kr.). Šis vertimas turėjo didžiulę reikšmę graikams: supažindino juos su žydų religija, istorija, kultūra (Černiuvienė 2013, 26–29).

be kalbos ir dalykinių žinių, būtina pragmatinė kompetencija – „gebėjimas tinkamai suprasti ir kurti šnekos aktus konkrečioje kalbinėje situacijoje. (...) gebėjimas suvokti, interpretuoti ir kurti pragmatines pasakymų reikšmes, kurios gali kisti priklausomai nuo lingvistinio ir nelingvistinio konteksto (...)“ (LTŽ 2012, 158) Tačiau tai nereiškia, kad toks paaiškinimas lengvai nusako vertimo vieneto ribas. Jos tebėra diskusijų objektas, o „vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kas yra vertimo vienetas, kaip savo darbe teigia ir S. Volungevičienė, (...) labai sunku ar netgi neįmanoma“ (Volungevičienė 2013, 42).

1. VERTIMO VIENETO RIBOS

Vertimo vieneto sąvoka glaudžiai susijusi su reikšmės vieneto sąvoka. J. P. Vinay ir J. Darbelnet nuomone, *vertimo vieneto* terminas yra *minties vieneto* ir *leksikologinio vieneto* terminų sinonimas. Šie autoriai vertimo vienetą apibrėžia kaip „mažiausią pasakymo segmentą, kurio semantiniai požymiai taip susiję tarpusavyje, kad jų negalima išversti atskirai“² (cituota iš Hatim, Munday 2004, 138). O. Kade teigia, kad vertimo vienetai – ne statiniai, o dinaminiai dydžiai, kintantys priklausomai ir nuo originalo bei vertimo kalbų giminiškumo: kuo artimesnės kalbos, tuo mažesni struktūriniai vienetai gali būti prilyginti vertimo vienetais (Kade 1968, 90). Šis lingvistas 1965 m. bene pirmasis ėmė vartoti *vertimo vieneto* terminą. Kiekvienos vertimo teorijos ar mokyklos atstovai pateikia vis kitais kriterijais pagrįstas apibrėžtis, kurias apibendrinant galima konstatuoti, kad „vertimo vienetu gali būti atskiras žodis, žodžių junginys, frazė, sakinys, paragrafas arba visas tekstas“ (Armalytė, Pažūsis 1990, 57). W. Koller taip pat pabrėžia, kad vertimo vienetai – dinaminiai dydžiai. Jis išskiria 4 galimus jų tipus ir nurodo, kokiose situacijose konkretus tipas tampa vertimo vienetu. Pasak Koller, vertimo vienetu gali būti žodis (terminologijoje), sintagma (susidūrus su terminais, frazeologiniais junginiais, stabiliais junginiais ar stereotipinėmis formuluotėmis), sakinys (jei verčiamos patarlės ar sustabarėję, dažniausiai eliptiški posakiai) ir tekstas (kai verčiame poetinius ar reklaminius tekstus, kurie suvokiami kaip nedaloma visuma) (Koller 2011, 97–98, cit. iš Volungevičienė 2013, 35). Pavyzdžiui, toliau pateikiami sakiniai yra vertimo vienetai, nes jų negalime sukurti pagal vertimo kalbos (VK) taisykles, plg.:

<p><i>See you! Bye!</i> – Iki! Lik sveikas! Viso! <i>Hold on!</i> – Palaukite! <i>Hang on!</i> – Palauk palauk. <i>Two return tickets please.</i> – Duokite du atgalinius bilietus.</p>	<p><i>See you!</i> – * Matysiu tave! <i>Hold on!</i> – * Laikykitės! Laikykite! <i>Hang on!</i> – * Kabėk! <i>Two return tickets please.</i> – * Du grįžtamuosius bilietus prašom.</p>
--	---

² „We could define the unit of translation as the smallest segment of the utterance whose signs are linked in such a way that they should not be translated individually.“

Kaip matome, išversti pažodžiui šie vertimo vienetai netenka prasmės, jie vartojami būtent taip ir ne kitaip todėl, kad yra sustabarėję, virtę nedalomu prasminiu vienetu ir tapę neatskiriama tam tikros kalbos kultūros dalimi.

Versdami iš vienos kalbos į kitą vertėjai dažnai prisiriša prie pažodinio vertimo, užmiršdami, jog daug ko nereikia savarankiškai konstruoti, nes vertimo kalba jau turi tuos ruošinius. Didėjant vertimų apimčiai visame pasaulyje, internete ir knygoje plinta klaidingo vertimo pavyzdžiai, virstantys anekdotais, kurių esmė ir yra pažeista vertimo vieneto nedalomoji visuma. Charlie Croker knygoje „Lost in Translation. Misadventures in English Abroad“ (2007) surinko daugybę tokių pavyzdžių. Kelis pacituosime:

„Amalfi, Italy (in a hotel): *Suggestive views from every window.*

Thailand (offering donkey rides): *Would you like to ride on your own ass?*

Copenhagen, Denmark: *Take care of burglars.*

Madrid, Spain: *Our wine list leaves you nothing to hope for.*

From German hotels: *Peculiar arrangements for gross parties. Our motto is ‘ever serve you right.’*

Barbershop in Tokyo, Japan: *All customers promptly executed.*“

Tokie anekdotiniai atvejai skatina atkreipti dėmesį į tekstus, kurie iš vertėjo perspektyvos yra nedalomi.

2. VERTIMO VIENETAS – KULTŪROS DALIS

Kaip jau minėta, vertimo vienetas gali būti net ir gana ilgas tekstas, toks tapęs dėl savo pragmatinės, pvz., ritualinės, prasmės. Tokie tekstai yra vienos ar kelių kultūrų dalis, tradiciškai funkcionuojantys tam tikruose diskursuose ir kontekstuose. Geriausiai mums pažįstami ritualiniai tekstai yra santuokos įžadai, teismo priesaika, maldų žodžiai ir kiti sakraliniai tekstai. Poros, kurios tuokiasi pagal Romos katalikų papročius, paprastai duoda tokius įžadus:

Jungtinėje Karalystėje:

I, _____, take you, _____, to be my (husband/wife). I promise to be true to you in good times and in bad, in sickness and in health. I will love you and honor you all the days of my life.

Jungtinėse Amerikos Valstijose:

I, _____, take you, _____, to be my lawfully wedded (husband/wife), to have and to hold, from this day forward, for better, for worse, for richer, for poorer, in sickness and in health, until death do us part.

Lietuvoje:

Aš, ___ imu tave, ___, savo žmona (vyru) ir prisiekiu visada būti tau ištikima(s): kai laimė lydės ar vargas suspaus, kai sveikata tvers ar ligos suims, – visą gyvenimą tave mylėsiu ir gerbsiu. Tepadedu man Dievas!

Be abejo, pažymėtina, jog santuokos įžadai anglų kalba savo forma yra daug senesni, ypač JAV, kur išsilaiškė senasis santuokos įžadų variantas; tačiau nepriklausomai nuo to, kada sukurti, jie taip įaugo į kultūrą, kad jei juos verstume, suardytume nedalomą kalbos kultūros artefaktą.

Kita, daugiau iš filmų pažįstama verbalinė formulė yra priesaika teisme:

I solemnly and sincerely declare and affirm that the evidence I shall give will be the truth, the whole truth and nothing but the truth.³

Panaši, tačiau netapati formulė vartojama ir Lietuvos teismuose, liudininkui pirmą kartą prisiekiant:

1) Aš, (vardas, pavardė), suvokdamas savo žodžių prasmę ir atsakomybę už juos, prisiekiu sakyti tik tiesą ir nieko nenutylėti. Tepadedu man Dievas.

2) Aš, (vardas, pavardė), suvokdamas savo žodžių prasmę ir atsakomybę už juos, prisiekiu sakyti tik tiesą ir nieko nenutylėti.⁴

Ilgesnių vertimo vienetų pavyzdžiai galėtų būti krikščioniškojo pasaulio maldos, pvz., „Tėve mūsų“, „Sveika, Marija“ ir kitos:

Tėve mūsų

*Tėve mūsų, kuris esi danguje!
Teesie šventas Tavo vardas,
Teateinie Tavo karalystė,
Teesie Tavo valia
Kaip danguje, taip ir žemėje.
Kasdienės mūsų duonos duok mums šiandien
Ir atleisk mums mūsų kaltes,
Kaip ir mes atleidžiame savo kaltininkams.
Ir neleisk mūsų gundyti,
Bet gelbėk mus nuo pikto.
Amen.*

Our Father

*Our Father who art in heaven,
Hallowed be thy name,
Thy kingdom come.
Thy will be done,
On earth as it is in heaven.
Give us this day our daily bread.
And forgive us our trespasses,
As we forgive those who trespass against us.
And lead us not into temptation
But deliver us from evil.
For thine is the kingdom,
The power, and the glory,
Forever and ever. Amen.*

³ <http://www.courts.vic.gov.au/courts-tribunals/going-court/oaths-and-affirmations>

⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas 277 straipsnis. <http://www.infolex.lt/ta/10708:str277>

Maldų tekstai nedalomi, vaikai jų mokomi nuo mažens, ir jie įauga į žmogaus sąmonę kaip nekintama jo kultūros dalis.

Pažymėtina, kad vertimo vienetu gali būti tik tie tekstai, kurių atitikmenį vertėjas iš anksto žino rasiąs ir toje kultūroje, prie kurios prisiliečia versdamas vieną ar kitą kūrinių. Tam būtinas konteksto ar tam tikros istorinės patirties panašumas (pvz., visuose katalikiškuose kraštuose sakomos tos pačios maldos, nors ir su tam tikromis variacijomis). Tokiu atveju visas tekstas tampa vertimo vienetu, nes būtų neleistina kurti vertimo variantus, kurių skaitytojai nepriimtų kaip bendros realijos. Kita vertus, iš tolimesnio konteksto (pvz., kitokios religijos) perkeliamas tekstas gali visai neturėti atitikmens vertimo kalboje, todėl ir jo atitikmens paieška bus beprasme. Tokiu atveju vertėjo užduotis – kuo tiksliau perteikti verčiamo teksto prasmę, bet vertimo vienetu šis tekstas nelaikomas.

3. TEKSTŲ, KAIP VERTIMO VIENETŲ, ĮTEISINIMAS

Atkreipkime dėmesį į tai, jog be to, kad vertimo vienetą galima apibrėžti kaip prasme ir formaliai nedalomą kalbos sistemos vienetą, toks teksto statusas gali būti pasiektas ir kanonizacijos ar legitimizacijos, t. y. pavertimo įstatymu, būdu. Tai dažnai įvyksta registruojant kokį nors tekstą kaip prekės ženklams priklausančią kategoriją, pvz., „Maxima“ parduotuvių tinklas skelbia: „Apie viską pagalvota“; „Senukai“ – „Visada išsirinksi“, „Prisma“ – „Geriausia kaina už kokybę“, „Camelia“ vaistinė – „Mažų kainų vaistinė!“ Nuolat pasikartojančias frazes, elipsinius sakinius („Nes aš to verta“; „Geriau vyrai nesuras“ ir pan.) televizijos laidų reklamose girdime nuolat, esame prie jų pripratę ir nesusimąstome, jog tai nematerialusis įmonių turtas, registruotas ir įtvirtintas įstatymais.

Tekstų, kaip vertimo vienetų, reikšmė ir vertė atsiskleidžia ir verčiant tokius teisinius tekstus kaip Europos Sąjungos dokumentai. Pavyzdžiui, *Europos Sąjungos sutarties ir Sutarties dėl Europos Sąjungos suvestinės redakcijos*⁵ ir *Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty of the Functioning of the European Union*⁶ visos dalys, skyriai, protokolai ir priedai yra išversti ir nekeičiami, nes pripažinti esantys „vienodai autentiški“. Tas pats pasakytina apie visus ES teisės aktus. Deja, kad ir labai norėtume, Septuagintos atvejis nesikartoja – „kad ir kokios profesionalios ir sąžiningos būtų Bendrijos institucijų vertimų tarnybos, kartais vis tiek atsiranda neatitikimų tarp Bendrijos teisės aktų skirtingomis kalbomis variantų. Tada kyla klausimas, kuris variantas turės pirmenybę, jei išvis toks bus. Teisingumo teismas, bandęs spręsti šias problemas, tokiu atveju sprendimą priima atsižvelgdamas į svarstomo akto tikslus ir prasmę“ (Cairns 1999, 99).

Taigi vertimo vieneto suvokimas – ne tik teorinis dalykas. Jis suteikia galimybę žvelgti į vertimą giliau, patirti per tekstą bylojančią tradiciją, kultūrą, socialinius kanonus. Tai

⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:0001:0012:LT:PDF> (2013-8-30)

⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:0001:0012:EN:PDF> (2013-8-30)

ypač atsiskleidžia tais atvejais, kai identiška prasminė vertimo vieneto raiška nesutampa su jo pateikimo forma vertimo kalboje ir kai tas pateikimas, kaip paaiškėja, yra nulemtas kultūros ir socialinės patirties. Tam skirsime skyrelį apie lygiagrečiuosius tekstus.

4. LYGIAGRETIEJI TEKSTAI⁷

Aptardami vertimo vieneto problemą atkreipėme dėmesį, kad vertimo vienetai gali būti labai įvairios apimties, tačiau juos jungia prasminis vientisumas, jie suvokiami kaip nedaloma visuma. Dėl to, tarkim, romanas (ar negrožinės literatūros tekstas – ataskaita, straipsnis) negali būti pavadintas vertimo vienetu, o jei ir gali, tai labai sąlyginai, pvz., dėl stiliaus vientisumo, nes neturi nedalomos visumos požymio: jo dalis galima praleisti arba papildyti, jei reikia, ir sukeisti, sutrumpinti pradžią, pailginti pabaigą ir pan.

Kas atsitinka, jei tekstą, kaip vertimo vienetą, reikia perteikti kita kalba? Anksčiau nurodėme, kad vertimo kalbos kultūroje pirmiausia ieškome toje kultūroje išsakinusių funkcinių atitikmenų. Tačiau ar visi tekstai, kurių neverčiame, o ieškome atitikmenų, yra nedalomi? Štai einame lydimi anglakalbio žmogaus ir pamatome užrašą ant tvoros: „Piktas šuo!“ Anglakalbis palydovas, aišku, nustebęs, jei bandysime jam aiškinti jog čia parašyta „*An angry dog“, nes jis ir taip mato, jog šuo ne iš meiliųjų, taigi kam dar aiškinti, kad jis piktas. Be to, tas trikdantis šauktukas... Kam šuns charakterio bruožus tiesmukai akcentuoti šauktuku? Kai galų gale ištarsime „Beware of the dog“ („Saugokitės šuns“), anglo veidas nušvis: taip taip, šitaip tai suprantama, tai jam įprastas išpėjimas. Taigi ar įprasto išpėjimo ieškome dėl to, kad ieškome nedalomo vertimo vieneto, ar dėl to, kad yra kokios nors kitos priežastys?

4.1 Lygiagrečiųjų tekstų apibrėžtys ir veikimo sritys

Dar 1958 metais, vertimo studijų priešaušryje, J. P. Vinay ir J. Darbelnet prakalbo apie „idiomatinius tekstus“ ir atskleidė iki tol netyrinėtą reiškinį: nagrinėdami kelio ženklų užrašus, pastebėjo, kad skirtingose šalyse jie skiriasi savo raiška, nors semantinis krūvis juose toks pats – tai išpėjamieji, draudžiamieji ar leidžiamieji ženklai. Prie šios temos grįžo ir Mary Snell-Hornby (1988). Ji, domėdamasi vertimu kaip lingvistikos, kultūros ir semiotikos interdisciplina⁸, tokio tipo tekstus pavadino lygiagrečiaisiais (*parallel texts*) ir remdamasi Searle (1969) šnekos aktų teorija, pasiūlė tokią lygiagrečiųjų tekstų apibrėžtį: „[Kadangi vertimas visada kyla iš kito teksto], lygiagretieji tekstai yra du lingvistiškai nepriklausomi produktai, kylantys iš tapačios (ar labai panašios) situacijos“ (Snell-Hornby 1988, 86). Kitaip tariant, ji nurodė tokių tekstų atsiradimo pagrindą: lingvistinę raišką lemia vienoda ekstralingvistinė, pragmatinė situacija abiejose kalbose, tai, kas egzistuoja už kalbos ir nuo jos nepriklauso, o „produktai“, t. y. raiška abiem kalbomis, yra visiškai skirtingi. Pavyzdžiui, ženklas prie laiptų: *Danger. Keep out* – „Atsargiai, slidu“. Angliškame

⁷ Autorės dėkoja VU Filologijos fakulteto Vertimo studijų katedros doktorantei Daliai Mankauskienei, padėjusiai atlikti lygiagrečiųjų tekstų tyrimą.

⁸ Tais metais Mary Snell-Hornby viešėjo Vilniaus universiteto Anglų filologijos katedroje ir skaitė pranešimą apie visuminį požiūrį į vertimo studijų problemas.

variante dėmesys daugiau nukreiptas į asmenį – „Pavojus. Čia neikite“; lietuviškame variante dėmesys nukreiptas į aplinkybes – čia slidu. Arba įdarbinimo agentūra Anglijoje skelbia: *Recruitment at its best*, o įdarbinimo agentūra Lietuvoje atitaria: „Geriausi darbo pasiūlymai“. Suprantame, kad „recruitment“ (įdarbinimas) nereiškia „darbo pasiūlymai“, tačiau sutinkame, kad toks lietuviškas variantas yra priimtinas, nes Lietuvoje stengiamės neprisiimti atsakomybės tol, kol tai nebūtina, tad mieliau renkamės „Geriausi darbo pasiūlymai“ nei šiek tiek avantiūristišką (mūsų akimis) reklamą „Puikiausias įdarbinimas“.

Čia turėtume nukrypti nuo pagrindinės temos ir paaiškinti, jog terminas „lygiagretusis tekstas“ tokia reikšme, kaip pateikia Snell-Hornby, suprantamas tik vertimo studijose. Dažniau sutinkama tekstynų lingvistikoje paplitusi lygiagrečiojo teksto reikšmė – tai „tekstas, pateiktas greta jo vertimo ar vertimų. Lygiagrečiojo teksto lygiavimas atliekamas taip, kad abiejų pusių sakiniai būtų išdėstyti lygia greta“ (VSŽ 2013). Tokia apibrėžtis niekaip nesusijusi su šiame skyriuje nagrinėjamosiomis vertimo problemomis ir turėtų būti siejama tik su tekstynų lingvistika.

4.2 Šnekos akto funkcijos

Lygiagrečiųjų tekstų fenomenas vertimo studijose išryškėjo tuo metu, kai kalbą pradėta analizuoti kaip socialinį reiškinį ir kai šalia kalbos mokslo ėmė rasti semiotikos mokslas. Roman Jakobson (1960) ir kiti žymūs kalbininkai ir vertimo studijų patriarchai (Nida 1964, Newmark 1981, 1988) savo teorijas grindė tuo, kad dar 1916 m. Ferdinand de Saussure išskyrė kalbą ir šneką, be to, atkreipė dėmesį, jog kalba ir šneka gali būti analizuojamos diachroniškai ir sinchroniškai. Jau tada de Saussure pastebėjo, kad tik laikantis griežtos sinchroninės nuostatos galima atsiriboti nuo kintančių žmogaus poreikių, dėl kurių kalba (kaip įrankis) turi prie jų prisitaikyti, ir nagrinėti tai, kas priklauso kalbai dabar. De Saussure išskyrė užrašytą ar ištartą signalą ir pavadino jį signifikatu, o konceptą (daiktą, reiškinį, būvį) pažymėjo terminu „signifikantas“. Maža to, jis atkreipė dėmesį, kad „signifikantas ir signifikatas sudaro kalbos ženklą, tačiau tas ženklas yra laisvai pasirenkamas arba nemotyvuotas“⁹ (Saussure 1916/1983, 67–69). Laisvasis kalbos ženklo pasirinkimas priklauso nuo diskurso, nuo aplinkos, kuri diktuoja vieno ar kito signifikato pasirinkimą signifikanto atžvilgiu. Štai iš žievės pintas indas, į kurį renkame grybus, gali būti pavadintas krepšiu, krepšėliu, pintine, kraitele ar kašele – signifikantas nuo to nesikeičia, o signifikato pasirinkimą nulemia kalbėjimo tikslas, vieta ir bendruomenė, kurioje esame: šilų dzūkai suklūsta, kai kalbame apie *krepšius*, nes jie tą patį daiktą vadina *kaše, kašele*.

Savo darbe „Linguistics and Poetics“ (1960), nagrinėdamas šneką ir išskirdamas šnekos aktus (kartais jie pavadinami ir kalbos aktais), Jakobson išvardijo šešias potencialias šnekos akto funkcijas. Šnekos aktas gali atlikti referentinę (aprašomąją), emotyvinę (parodančią asmens emocinę nuostatą referentinės situacijos atžvilgiu), konatyvinę (arba apeliacinę, apeliatyvinę, įtraukiančią adresatą į veiksma), metalingvistinę (kai kalba analizuoja pati

⁹ „Together, the signifier and the signified form the linguistic sign, but that sign is arbitrary or unmotivated“.

save, kaip visame šiame skyrelyje), faktinę (kontaktą su adresatu kuriančiąją) ir poetinę (poezijos ir šūkių kalbos) funkcijas.

Mūsų dėmesys šiame skyrelyje krypsta tik į vieną iš minėtų funkcijų – konatyvinę, nes ji domina daugelį mokslininkų kaip pati sudėtingiausia, nes žodžiais išreiškia galią priversti adresatą veikti arba sustabdyti adresatą nuo veiksmo, t. y. jai būdinga poveikio intencija. Poveikio intencija ypač atsiskleidžia direktyvuose, kuriais realizuojama tokia galia, kuria išreiškiamas konkretus tikslas – noras, kad adresatas ką nors padarytų (Gudavičienė 2006, 60). Searle (1969) pastaruosius šnekos aktus pavadino ilokucinio akto terminu. Tiesioginis ilokucinis aktas yra sudėtingas trimatis kalbos vienetas. Jį sudaro lokucija – ištariamos kalbinės raiškos priemonės, ilokucija – išreiškiamą ilokucinę galią, daranti lokuciją veiksmu, ir perlokucija – veiksmo poveikis, arba kas pasiekama tuo, kas pasakyta (Austin 1986, 84–89). Nuo pasakomų, garsu ištariamų ilokucinių aktų užrašytieji skiriasi tuo, kad adresantai juos formuluoja raštu ir perduoda adresatui. Kartais kiek užtrunka, kol adresanto išreikšta valia pasiekia adresatą, todėl tokie ilokuciniai aktai kalbine veikla tampa tik perskaityti adresato (Gudavičienė 2006, 60).

Štai ant vartų matome lentelę, jos forma ir spalva atitinka įspėjamąjį kelio ženklą, o jame – užrašas: *Warning. Do not enter. Authorised personnel only.* Sustojame. Semiotinė asociacija, ženklo panašumas į įspėjamąjį kelio ženklą yra sustiprinama lokucija – užrašytu tekstu (šnekos aktu), kuriuo išreiškiamą ilokucinę galią, draudimas, o perlokucija šiuo atveju yra tai, kad praeivis turi sustoti ir neatlikti veiksmo, kurį buvo nusprendęs netrukus daryti: neiti ten, kur eiti draudžiama. Jei tame įspėjamajame ženkle bus įrašyta lietuviškai *Įeiti be leidimo draudžiama. Tik personalui*, pasielgsime taip pat, nes raiškos priemonės – semiotinis draudimo ženklas ir žodinis direktyvas – yra konvencionalios, viena kita sustiprinančios. Pasak Snell-Hornby (1988, 87), jos „išreiškia kalbančiojo tikslą **ateityje** paskatinti adresato veiksmą“.

4.3 Semantinė ilokucinių aktų prigimtis

Wierzbicka (1996) ilokucinius aktus labai sėkmingai suskaldė į semantinius vienetus ir pavadino juos *semantic primes* – semantiniais pirmapradžiais (taip jie verčiami į lenkų kalbą), prototipais arba primityvais (Gudavičienė). Taip ji parodė, kad šie aktų junginiai sudaro tam tikras universalias kombinacijas. Pavyzdžiui, pasakymas *Uždaryk duris!* reiškia: „Aš noriu, kad tu darytum X (uždarytum duris)“. Šią intenciją galima skaldyti į tokius semantinius primityvus:

- 1) intencija: aš noriu, kad tu darytum X;
- 2) socialinis požymis: aš esu tikras, kad tu darysi X;
- 3) nuoširdumo sąlyga: aš manau, kad tu gali daryti X;
- 4) lokucija: aš sakau: aš noriu, kad tu darytum X;

- 5) ilokucija: aš sakau taip, kad tu darytum X;
- 6) perlokucija: aš darau tai tam, kad tu darytum X (Cit. iš Gudavičienė 2006, 61).

5. LYGIAGREČIŪJŲ TEKSTŲ TIPAS – DIREKTYVAI

Vienas iš geriausių lygiagrečiųjų tekstų pavyzdžių, vertėjams ir kalbininkams iliustruojančių lygiagrečiųjų tekstų savybes ir vertimo problemas, yra direktyvai¹⁰, o iš jų ryškiausi – viešieji ženklai. Apžvelgsime direktyvų vertimo ypatybes ir galimybes, darydami prielaidą, kad jei direktyvai abiejose kalbose turi tą patį signifikatą, tai signifikantas, t. y. tekstas, kuris nusako tą signifikatą, negali turėti daugybės variantų, kaip tai atsitinka, pavyzdžiui, referentinėje (aprašomojoje) kalbos akto funkcijoje. Vertimo variantų turi būti mažiau arba jų tiesiog nėra, todėl vertėjui tenka ieškoti vertimo vienetų atitikmenų, remiantis direktyvams būdingais Wierzbickos semantiniais primityvais. Taip atsitinka, mūsų manymu, dėl to, kad konatyvinė funkcija, o kartu lokucija ir perlokucija turi būti išreikštos pačiu paveikiausiu būdu, kitaip intencija nebus realizuota.

Suprantama, kad paveikiausias būdas bus surastas tik tuo atveju, jei bus įvertintas ir direktyvo kultūrinis bei tradicinis aspektas, to šnekos akto pragmatinis („čia ir dabar“) apšodas. Štai įspėjamoji lenta miško pakraštyje:



Dėmesio! Atsargiai su ugnimi! Nekurk laužo – durpė! Nešiukšlink, nelaužyk medžių. Saugokite gamtą! Bauda iki 1000 Lt. ATPK straipsniai 77; 83. („Attention! Be careful with fire! Don't light a bonfire – peat! Don't throw rubbish, don't damage trees. Take care of nature! The fine is up to Lt 1000. Articles of the Administrative Law Code: 77; 83.“)*

Mums, gyvenantiems gražių miškų šalyje ir suprantantiems, kad įsižiebęs gaisras suniokos dešimtis hektarų daugybę metų puoselėto turto, iš pirmo žvilgsnio toks įspėjimas beveik priimtinas, tačiau įsižiūrėjus jis ima rodytis perdėtas, įžeidus ir netgi šiek tiek komiškas. Familiarumas, reiškiamas vienskaitos antruoju asmeniu Nekurk laužo – durpė!

¹⁰ Terminą vartojame remdamosi Gudavičiene (2006).

Nešiukšlink, nelaužyk medžių, nelietuviškas paaiškinimas, kodėl negalima kurti laužo: *durpė!* (vietoje *durpės!*), sudaro įspūdį, kad šio ženklo adresatai – potencialūs niekšeliai, nesusipratę ir neišsilavinę žmonės, į kuriuos galima kreiptis „tu“, nors jų nepažįsti; šuolis link daugiskaitos *Saugokite gamtą!* šiek tiek komiškas, nes pats šūkis abstraktus, vargu ar taikytinas pirmiau minėtai žmonių grupei, juolab kad toliau pateikiami faktai – baudos dydis, Baudžiamojo kodekso straipsnių numeriai – dar kartą paliudija, jog adresatas – vertybių neturintis, tačiau susipažinęs su įstatymo galia žmogus. Tad sutikime, kad šio direktyvo intencija realizuota tik dalinai, nes jo kalbinė raiška klaidinga: ji pažeidžia skaitančiojo asmens autonomiją ir savivertę, ją sumenkina, nukreipia skaitančiojo mintis į savigną per pajuoką ir pašaipą. Kita vertus, anglakalbis šios nuoskaudos nepajus: tai, kad anglų kalboje nėra pagarbios antrojo asmens įvardžio formos, tik *you*, apsaugos skaitantįjį nuo tam tikro nuvertinimo, tačiau minimas baudos dydis ir baudžiamieji straipsniai sukels minčių, kad Lietuvoje bausmė yra labai eksponuojama ir taikoma gal dažniau nei kitur. Angliškoji versija šiuo atveju nėra lygiagretusis tekstas, tik pažodinis vertimas. Kad galėtume pateikti lygiagretųjį tekstą, turime rasti autentišką tekstą, maksimaliai perteikiantį cituotojo įspėjimo konatyvinę funkciją, pvz., tokį:

Warning. It is an offence to use open fire, cut, burn or otherwise destroy any vegetation in this area. Offenders may face fines and penalties.

6. ADRESANTO IR ADRESATO SANTYKIS VIEŠOSIOS ERDVĖS ŽENKLUOSE

Grįžtant prie aptariamų viešųjų ženklų, varta apsistoti ties direktyvų adresanto ir adresato santykiu. Kalbėdami apie draudžiamuosius, įspėjamuosius, rekomendacinius ar aiškinamuosius ženklus viešojoje erdvėje, dažnai prisimename jų formą. Taip yra dėl to, kad šie ženklai artimai susiję su kelio ženklų funkcijomis ir norminimas jau seniai tapo būtinybe, jie vienodinami visoje Europoje ir už jos. Maža to, kelio ženklų formatas tapo įvairiausių kitokių, su keliu nesusijusių ženklų pagrindu, pvz.:



Kodėl remiamasi tokio plataus masto normomis? Manytume, jog dėl tos pačios priežasties: dėl to, kad konatyvinė direktyvo funkcija, jo lokucija ir perlokucija turi būti

išreikšta pačiu paveikiausiu būdu, kitaip intencija nebus realizuota. Intencijai realizuoti pasitelkiamos semiotinės priemonės – kiti, ne kalbos ženklai: skritulys, lygiakraštis trikampis, stačiakampis; ir jų spalvos: raudonos kraštinės ir baltas arba mėlynas fonas. Skritulys plačiau prasme turi draudimo reikšmę, o trikampis – įspėjimo. Jei tokios formos ženkluose matome sutartinius ženklus ar figūras, žinome, jog kažką draudžiama daryti arba įspėjama, kad būsimas veiksmas rizikingas. Taigi be žodžių įvyksta komunikacijos aktas, jis veikia adresato sąmonę, apeliuoja į žinias, saugumo jausmą. Jei į tokį ženklą įterpiamas tekstas, ženklo prasmė ir reikšmė darosi sudėtingesnė, subtilesnė, nes suteikiamos didesnės galimybės palenkti adresatą adresanto valiai, nesvarbu, ar ji motyvuota, ar ne.

Klaidinga manyti, kad viešieji ženklai – tai beasmeniai daiktavardiniai ar pasyviniai tekstai; nors ir labai trumpi, jie turi aiškiai išreikštą intenciją paveikti skaitantįjį, o tam pasitelkiamos įvairios komunikacinės priemonės, pvz., mandagumo formulių intarpai, tikslingai parinkti įvardžiai, netgi emotikonai. Myers (1989), kalbėdamas apie mokslinių darbų stilių, pažymėjo, kad tekstas atskleidžia ne tik autoriaus siekį išreikšti mandagumą ir orumą, jis parodo sudėtingą autoriaus, jo skaitytojų ir visos visuomenės santykį. Viešieji ženklai yra labai trumpi baigtiniai tekstai, dėl to jų santykis su vienu praeviu ar daugybe skaitančiųjų dar sudėtingesnis. Viešojo ženklo adresatas nėra labai aiškiai apibrėžtas, jis nedalyvauja tame pačiame diskurse kaip adresantas, o dažnu viešuoju ženklu siekiama palenkti skaitytoją tam tikrai valiai, jis skatinamas bendradarbiauti, žadinama visuomenės gerovės misija.

Aptarkime šiuos pavyzdžius:



- 1) *It is a disciplinary offence to smoke in this building.*
- 2) *No smoking beyond this point.*
- 3) *No smoking - Anywhere on grounds. Thank you for your cooperation.*
- 4) *Thank You For Not Smoking In Or Within 25 Feet Of This Facility.*
- 5) *Please do not smoke.*

Visi penki ženklai turi tą pačią semiotinę reikšmę – draudimą. Visi yra to paties formato: draudžiamą ženklo centre pavaizduota perbraukta cigaretė, o apačioje pateiktas tekstas. Tekstus skiria iš esmės tik santykis tarp adresanto ir adresato.

1 pavyzdyje galima pastebėti demonstruojamą jėgą ir valią, kylančią iš įstatymo viršenybės: *Vidaus tvarkos taisyklėmis numatomos griežtos bausmės už rūkymą pastate*. Šiuo atveju adresato intencija rūkyti nėra iš tolo negali prilygti adresanto intencijai jį sustabdyti. Adresatas neturi jokio pasirinkimo, iš jo reikalaujama absoliutaus paklusnumo, nes adresantas savo poziciją sustiprina minimomis teisinėmis pasekmėmis (*It is a disciplinary offence*).

2 pavyzdys beveik neutralus, jame vos juntamas adresanto pranašumas: *Už šios ribos rūkyti draudžiama*. Nors adresanto intencija išlieka drausti adresatui rūkyti, čia ji pateikiama socialinio bendrumo ir gerovės aspektu: ši riba yra svarbi, iki jos rūkančiųjų laisvė neribojama, tik už jos.

3 pavyzdys – *Visoje teritorijoje rūkyti draudžiama. Ačiū, kad laikotės tvarkos*. Šiame draudime ryški nuoširdumo sąlyga, vadinamasis pasitikėjimo kreditas (arba votumas): nors adresantas niekada nesužinos, ar adresatas laikėsi nustatytos tvarkos, jis iš anksto išreiškia padėką ir tokiu būdu kilstelė adresatą aukščiau už galimus jo nuopelnus. Taigi šį atvejį galime traktuoti kaip jėgos pusiausvyros atvejį, nors ir sąlyginai: juk jei nebūtų antrosios frazės, pirmoji tebtų abstraktus, neutralus draudimas. Nukreiptas į asmenį padėkos forma, jis sutelkiamas į adresatą ir tokiu būdu įgyja paveikesnę galią.

4 pavyzdys *Ačiū, kad nerūkote per 25 pėdas nuo įrangos* rodo, jog adresatui suteiktas itin reikšmingas pasitikėjimo votumas, kuris keičia adresato poziciją iš (galbūt) silpnavalio rūkaliaus į susipratusių pilietį ir apibrėžia adresanto ir adresato santykį kaip pasitikėjimu pagrįstą lygiavertį bendravimą, nors ir suprantame, kad ši adresanto pozicija apsimestinė.

5 pavyzdyje *Prašom nerūkyti* autorius pasirenka lygią ar šiek tiek žemesnę poziciją adresato atžvilgiu: kreipinio paprastumas tarsi parodo, kad tokį prašymą lengva įvykdyti. Čia adresanto ir adresato santykis sukuriamas žodžiu *please*.

Taigi viešųjų ženklų kalbinės paveikumo priemonės yra labai įvairios, jos atspindi adresanto ir adresato santykius, kurie taip pat gali būti įvairūs – nuo besąlyginio reikalavimo iki malonaus prašymo ar draugiško įspėjimo.

7. ĮVARDŽIŲ REIKŠMĖ ADRESANTO IR ADRESATO SANTYKIŲ RAIŠKOJE

Bene svarbiausias lygiagrečiųjų tekstų konstravimo aspektas – kai kurie gramatiniai skirtumai, atspindintys kalbančiojo kalbinį ir kultūrinį mentalitetą. Šiame kontekste ryškiausi yra įvardžiai. Jų formų turime daugiau nei anglų kalboje: aš, **tu** (**Jūs**), jis, ji, mes, **jūs**, jie, jos, o jei ir tiesiogiai neištariami, juos galima nustatyti pagal, tarkim, veiksmožodžio galūnes. Štai keli pavyzdžiai:

- 1) *Pirk už 200 Lt. Laimėk lovą! Tapk savo lovos dizaineriu!* (Berry baldai) – įvardis *tu*.
- 2) *Atverkime savo praeitį. Maloniai kviečiame!* (LDK Valdovų rūmai) – įvardis *mes*.

- 3) **Gyvenkite** kokybiškai. **Pirkite** praktiškai. (Norfa) – įvardis *Jūs*.
- 4) **Laikykites** dešinės! – įvardis *jūs*.
- 5) **Laikykimės** tylos! – įvardis *mes*.

Tokia galūnių įvairovė padeda numanyti adresato socialinį statusą, jo amžių, interesus. Matome, kad pirmajame pavyzdyje adresatas yra jaunas, nelabai pasiturintis, tačiau kūrybiškas žmogus. Antroji reklama per galūnę, suponuojančią įvardį *mes* (anglų kalboje tokios semantikos *we* vadinamas *inclusive we*), apgaubia skaitytojus dėmesiu ir šiluma, susitapatina su jais (mes visi atverkime savo praeitį). „Norfa“ savo reklama į pirkėjus kreipiasi mandagiai, kaip į atskirą grupę gerbiamų žmonių, tačiau savęs neįtraukia – taip pasireiškia tam tikras adresanto pranašumas prieš adresatą, tarsi jis gyvenime nusimanytų daugiau nei adresatas, t. y. turėtų tiesos monopolį. Ketvirtasis pavyzdys – mums gerai pažįstamas kelio įspėjimas, kuriame (gal iš socialinės patirties) mandagumo neįžiūrime, tai griežtas nurodymas visiems eismo dalyviams. O penktasis, dažnai matomas ligoninėse, bažnyčiose, bibliotekose, yra visa apimantis, gana griežtai įsakmus ir, kaip ir ketvirtasis pavyzdys, nesuponuoja didelės pagarbos, tiesiog įtraukia visus diskurso dalyvius į esamą situaciją.

O dabar pritaikykime šiuos pavyzdžius angliškam direktyvui: *Please switch your phones off. Concert in progress.*

- 1) **Išjunkite** mobiliuosius telefonus. *Vyksta koncertas.*
- 2) **Išjunkime** mobiliuosius telefonus. *Vyksta koncertas.*
- 3) **Išjunk** mobiliųjų telefoną. *Vyksta koncertas.*

Visi trys variantai gramatiškai taisyklingi, tačiau jų komunikacinis aspektas, konatyvinė funkcija trečiuoju atveju nepasieks tikslo, nes toks familiarumas sukelia vidinį adresato pasipriešinimą, yra įžeidžiantis ir gali suardyti adresanto ir adresato komunikacinį ryšį arba smarkiai jį iškreipti. Taigi vertėjo užduotis – pateikti originalo kalbos tekstą, atsižvelgiant į vertimo kalbos kultūrą ir tradicijas.

IŠVADOS

Tekstai, kaip vertimo vienetai, ir lygiagrečiai tekstai yra labai artimi lingvistiniai reiškiniai; apie lygiagrečiuosius tekstus kalbama tada, kai nedalomi tekstai įgauna tam tikrą verbalinę galią, t. y. atlieka šnekos aktų funkcijas, ypač konatyvinę funkciją.

Lygiagrečiuosius tekstus apibūdina jų sutartinė (konvencionali) raiška, kalbos normos, tradicijos ir kultūra. Dažniausiai lygiagrečiųjų tekstų kategorijai, viešiesiems direktyvams, būdinga konatyvinė (ilokucinė ir perlokucinė) funkcija.

Įvairialypiai adresanto ir adresato santykiai lygiagrečiuosiuose tekstuose suteikia vertėjui tam tikrą pasirinkimo laisvę, bet ir teksto, kaip vertimo vieneto, ir lygiagrečiųjų

tekstų atveju vertėjui tenka ieškoti sustabarėjusių atitikmenų vertimo kalbos kultūroje ir realijose, nes bet kokia kita interpretacija gali būti nepriimtina arba tiesiog nesuprantama.

LITERATŪRA

- Austin J. 1986. Slovo kak deistviye. *Novoje v zarubežnoj lingvistike*. XVII. Otv. red. Gorodeckij B. J. Moskva: Progress, 22–129.
- Armalytė O., Pažūsis L. 1990. *Vertimo teorijos pradmenys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Cairns W. 1999. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas.
- Crocker Ch. 2006. *Lost in Translation. Misadventures in English Abroad*. London: Michael O'Mara Books Limited.
- Černiuvienė L. 2013. *Vertimo minties raida Europoje*. Vilnius: Lodvila.
- Gudavičienė E. 2006. Direktyvai kaip ilokucinių aktų rūšis. *Lituanistica*. Lietuvos mokslų akademijos leidykla. T. 67. Nr. 3, 60–68.
- Hatim B, Munday J. 2004. *Translation. An advanced resource book*. London/ New York: Routledge.
- Jakobson R. 1960. Closing statements: linguistics and poetics. *Style in Language*, ed. Sebeok T. A. Cambridge, MA: MIT Press. 350–77. / Jakobson, R. 2004. *Linguistika ir poetika*. *Baltos lankos* 18/19: 5–49.
- Kade O. 1968. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung. *Beihfte zur Zeitschrift Fremdsprachen*, I. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Koller W. 2011. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 8., neubearbeitete Auflage. Unter Mitarbeit von Kjetil Berg Henjum. UTB 3520. Tübingen/ Basel: A. France Verlag.
- Myers G. 1989. The pragmatics of politeness in scientific articles. *Applied Linguistics* 4: 1–35.
- Nida E. A. 1964. *Towards a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Newmark P. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford and New York: Pergamon Press.
- Newmark P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York and London: Prentice Hall.
- LTŽ 2012: Ramonienė M., Brazauskienė J., Burneikaitė N., Daugmaudytė J., Kontutytė E., Pribušauskaitė J. *Lingvodidaktikos terminų žodynas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Prieiga internete: http://www.lsk.fff.vu.lt/file/Lingvodidaktikos_terminu_zodynas_2012_2.pdf [2013-07-15].
- Saussure F. de. 1916. *Cours de linguistique générale*. Paris: Éditions Payot. / Ferdinand de Saussure. 1983. *Course in General Linguistics*. Translated by R. Harris. London: Duckworth.
- Searle J. R. 1969. *Speech Acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press/ John R. Searle. 1987. *Czynności mowy: Rozważania z filozofii języka*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Snell-Hornby M. 1988. *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- VSŽ 2013 : Pažūsis L., Maskaliūnienė N., Darbutaitė, R., Klioštoraitytė, R., Mankauskienė, D., Miškinienė I., Paura M. 2013. *Vertimo studijų žodynas*. Vilnius: Lodvila (spausdinamas).
- Vinay J. P., Darbelnet J. 1958/1995. *Stilistique compare du francais et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Didier/ Jean-Paul Vinay and Jean Darbelnet. 1995. *Comparative Stylistics of French and English: a methodology for translation*. Translated and edited by J. C. Sager and M. J. Hamel. Amsterdam: John Benjamins.
- Volungevičienė S. 2013. Kolokacijų vertimo problemos: gretinamoji vokiečių-lietuvių kalbos studija. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Wierzbicka A. 1996. *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

TEXT OUTSOURCING IN TRANSLATION

LIGIJA KAMINSKIENĖ, NIJOLĖ MASKALIŪNIENĖ

Summary

The purpose of the article is to present two types of seemingly similar untranslatable entities: units of translation and parallel texts. Units of translation are defined as lexical units grouped together to form a single element of thought. They range from a single word to a complete text. Imbedded in the tradition and culture of the source text, such units – marriage vows, prayers, etc. – may be canonized or legitimized, thus acquiring a legally protected status in the culture. Parallel texts, on the other hand, are two linguistically independent products arising from an identical (or very similar) situation. The analysis of parallel texts in this article is narrowed down to public directives. Public directives as communication acts convey conative function, i.e. they express an intention on the part of the speaker to effect future action on the part of the addressee. The public messages are characterised by conventionality, addressor and addressee relations, linguistic norms, traditions and culture. Any violation of the parameters may result in a failure of the intended impact upon the addressee, thus public messages should not be translated: they should be outsourced from the target text culture.